

Цивілізаційні проблеми нової та новітньої історії

Савченко В. А.

«Одеський» дендізм буремних 20-х років XIX ст.

Ватерлоо зруйнувало «старий» світ класичного ампіру. Новий романтичний стиль перефарбував спадщину кривавої французької революції... Наполеон перетворився на романтичного героя... в туманному Альбіоні з'явилося нове покоління молодиків — денді, що увяляли з себе руйнівальників старих норм. Вони стали провідниками романтизму, яких надихнув грім революцій: іспанської, грецької, італійської, американської... ці образи бентежили уми, породжуючи конфлікти поколінь, моду на національні ідеї та історії... Одеса — фронтір культур та епох, стала містом, яке захопила «романтична хвиля».

У 1823 р. М. Воронцов був призначений Новоросійським генерал-губернатором. Він належав до масонів, «салонних лібералів», вважав себе «прогресистом», співчував скасуванню кріпосного права та «заведенню» Конституції... ще у 1820 р. він мав намір вийти у відставку та повернутися до Англії¹. У 1823–24 рр. пліткували, що в Одесі він допомагає «неблагонадійним». Ф. Вігель згадував, що: «...найближчі співробітники Воронцова... жахливо як ліберальничали» [1, с. 138]. М. Бестужев твердив, що оточення Воронцова мало «ліберальні погляди», П. Вяземський — що в столиці вважають Одесу «притулком вольнодумства». До Одеси, «служити Воронцову», приїхало багато молоді: відставний генерал О. Раєвський, поети О. Пушкін та В. Туманський... В. Туманський, як денді, відверто розглядаючи дам в театрі у лорнет... що вважалося порушенням суспільних норм. Пушкін «увічнив» цей «модний» жест, а «пушкіністи» вирішили, що саме Туманський є прототипом або Онегіна («как денди лондонский одет») або Ленського [3]. Значення В. Туманського в житті Одеси було далеким від вигаданої «пушкіністами» ролі «пушкінського посіпаки».

¹ М. Воронцов був сином рос. посла в Англії, здобув освіту в Англії, виховувався «на англійський манер», залишив Англію в дев'ятнадцятирічному віці. Як «англоман» пропагував англійські звички у побуті.

Він навчався у паризькому «College de France», перші вірши надрукував у 17 років, ставши співробітником столичних журналів, і в 22 роки, вважаючись «маститим піітом», був обраний членом «Вольного общества любителей российской словесности». При його посередництві Пушкін стає автором альманаха «Полярная звезда». В. Туманський «...обертався у вищих колах одеського суспільства... він світився крізь якийсь туман... Зайва сміливість сучасних молодих людей в високих салонах була ніщо в порівнянні з їхнім нахабством» [1, с. 275], користуючись протекцією родича, міністра внутрішніх справ В. Кочубея [2].

Наказом М. Воронцова В. Туманський був визначений по відомству колегії іноземних справ канцелярії генерал-губернатора, але його погляди, у 1821–27 рр., були радикальними та «байронічними»... У 1821 р. він матеріально підтримував В. Кюхельбекера, знаючи, що останній, за «вільнодумство», був засуджений владою, дружив з лідерами майбутньої декабристської змови: К. Рилєєвим, братами Бестужевими. О. Бестужев писав В. Туманському (1825), нарікаючи йому на необережність: «...ти божевільний, вигадав писати такі дурниці, що у нас дибки волосся стають. Де ти живеш? Згадай, в якому місці і столітті? У нас що день, то декого вивозять з фельд'єгерем...». К. Рилєєв просив В. Туманського з приводу засланя А. Міцкевича до Одеси: «Полюби Міцкевича та його друзів» [5, с. 297–302]. Слідство по справі декабристів цікавилося роллю В. Туманського «в подіях» (але заступництво В. Кочубея унеможливило його арешт). У 1826 р. він поширював «революційне послання» — передсмертний лист К. Рилєєва, пише вірш «Певец», в якому в образі співака виводить «державного злочинця» К. Рилєєва. В. Туманський скоріш за все був масоном, але заборона масонства у 1822 р. залишила його, як і Пушкіна, «без забов'язень», підштовхнувши до дендізму². Пушкін почав писати «Онегіна» саме в Одесі, з одеських приятелів, що були «виховані по моді», «розбещені», «скептичні»... в Одесі він намалював автопортрет в «образі денді». «Пушкіністи», на роль прототипу пушкінського «Демона», обрали

² У 1827–28 рр. В. Туманський створював газ. «Одесский вестник». У 1828 р. залишає Одесу заради кар'єри дипломата, згодом стає помічником Статс-секретаря Державної Ради, дійсним статським радником.

ще одного денді — Олександра Раєвського, що був на чотири роки старший за Пушкіна, встиг стати ветераном війни 1812–15 рр., полковником, ад'ютантом М. Воронцова. Це був «зірковий» син генерала, що з 1823 р. вважався у відставці. Як племінник Єлизавети Воронцової він посилювався в Одесі, зловживаючи опікою своєї тітки. Ф. Вігель згадував: «Впродовж останніх п'яти років накопичилося число причин ненависті його до Воронцова та його родини...» [1, с. 289]. Пушкін у вірші «Демон» вказував на особисте розчарування людиною, за якою він бачив «незвичайне майбутнє». О. Раєвський намагався відповідати парадоксами, створювати імідж «розчарованого денді». Після повстання декабристів він був тимчасово арештований за підозрою в причетності до змови. Слідство прийшло до висновку, що цей денді не був у захопленні «від політики».

До одеських денді можна віднести відставного гвардії — поручика, чиновника при губернаторі Микиту Завалієвського. На часи його «одеських пригод» його батько був відставним петербурзьким віце-губернатором, дійсним таємним радником. Ф. Вігель згадує про нього: «Всім здався він дуже оригінальним... Таких людей ніщо не зупиняє; вони нічого не розбирають, нічого не поважають. Наприклад, коли я запитав у нього, навіщо він залишив військову службу? Завалієвський відповідав мені: мені не можливо було залишатися, ми безперестанку сварилися з Миколою. А цей Микола був великий князь, брат імператора... одягався лихим франтом за останньою модою та чудово танцював... вважався під заступництвом Казначєєва (голова канцелярії М. Воронцова. — Авт.), який для цього безграмотного створив місце ексекutora канцелярії... Пушкін, який надзвичайно любив товариство молодих людей, бавився їм більш, ніж хто, і тому дозволяв йому всякі з собою фамільярності...» [1, с. 275]. Наймолодшим в «тусовці» був двадцятидвохрічний ад'ютант М. Воронцова князь В. Шаховської.

Юрій Лотман в праці «Русский дендизм» вказує на те, що Пушкін був зачарований поведінкою денді, наслідував її. Дендизм сформувався в Англії, як антитеза домінуванню французької моди. Спочатку це було англійським явищем, одним з творців якого був лорд Байрон, згодом — маркером «англоманів». Рефлексуя та саморефлексуя, денді приділяли надмірну увагу своїй зовнішності, романтичним позам,

екстравагантним вчинкам. Дендізм канонізував екстравагантність, оригінальність, індивідуалізм, романтичне бунтарство, інколи вироджувався у нахабство, цинізм, егоїзм, у глузливе ставлення до принципів «вульгарної» моралі... Шокінг від «руйнування світських заборон сприймався як поетичний вчинок» [4, с. 123–135]. У листі до О. Казначєєва (1824) Пушкін писав: «7 років я службою не займався, не написав жодної бумажки», в той же час він був чиновником в канцелярії М. Воронцова та отримував чималу платню за «службу» [8].

Дендізм Пушкіна плутають з чертами його характеру. О. Левшін згадував, що в Одесі поет був: «...самозакоханий, драгівливий і розпещений безумовним поклонінням сучасників» [6, с. 51]. І. Горбачевський у листі до М. Бестужева згадував, що йому розповідали «...про Пушкіна на півдні такі витівки, що вуха тепер червоніють», П. Вяземський у листі до О. Тургенева процитував оцінку своєї дружини «поведінки Пушкіна»: «...це навіжена голова, яка нікого не визнає; він наробив нових дурниць ... його останні витівки — легковажні вчинки... я ні в кого не зустрічала стільки легковажності та нахилу до лихослів'я, як в нього», В. Вяземська додавала: «він винен лише в тому, що інфантилен» [8, с. 494]. Пушкіна «сама доля завжди штовхала у середовище невдоволених» [1, с. 134].

Образ Онєгіна, що сформувався в Одесі, став одним з перших зразків денді в російській літературі. В. Вяземська у листі з Одеси вказувала, що Пушкін не може займатися «...чимось іншим, крім свого Онєгіна, який на мою думку... молода людина, що веде поганий образ життя, портрет та історія якого частково повинні нагадувати автора... кажуть, що ця поема дуже брутальна» [8, с. 339]. Чорний фрак (англійський одяг для верхової їзди) став візитівкою денді, що формували своєрідну «дендістську молодіжну субкультуру». Одеські денді намагалися створити яскравий образ — особистісний міф, хизувалися тим, що їм доступні закриті салони та таємні політичні клуби, змішуючи великосвітський дендізм з ексцентричністю богеми. В той же час цей дендізм мав естетику «байронізму», волелюбності, спонукав до підтримки ідеї «свободи народів». У 1821 р. В. Туманський та В. Кюхельбекер мріють приєднатися до грецьких повстанців. Пушкіна надихав «героїчний жест», він бажав втекти до Греції [8, с. 187].

В. Кюхельбекер у своєму вірші «К Туманському» відкривав спільні мрії:

*«Туманский! Туманский! Ты слышишь ли глас,
Зовущий на битву, на подвиги нас?
Мой пламенный юноша, вспрянь!
О друг, полетим на священную брань!».*

Після приїзду Байрона до Греції (1823) у В. Туманського з'явиться «Греческая ода», згодом у Пушкіна: «Восстань, о Греция, восстань...». Рескрипт Олександра I (2 травня 1824) спрямовував М. Воронцова «на боротьбу» проти політизованих денді: «...до Одеси стікаються з різних місць і особливо з Польських губерній і навіть з військовослужбовців, без дозволу свого начальства, багато таких осіб, котрі з наміром, або по своїй легковажності, займаються лише одними безпідставними та протиправними чутками, що можуть мати шкідливий вплив на слабкі уми... я не сумніваюся, що Ви звернете на цей предмет свою особливу увагу і застосуєте суворі заходи, щоб подібні заворушення... не могли мати місця в такому важливому торговому місті, яка Одеса» [8, с. 293].

У 1825 р. до Одеси були заслані Адам Міцкевич, з товаришами — польськими патріотами Ф. Малевським та Ю. Єжовським. Польськими денді опікувався В. Туманський. У 1827 р. до Одеси завітав молодий польський поет — Юліуш Словацький — «польський денді»: «...ввечері, о пів на десяту, перетворююся на денді, і повинен зізнатися, що мені це подобається» [9].

Денді, що гуляли одеськими вулицями у 1823–27 рр., через рік-два стануть вважати себе «досвідченими діячами», більшість з них, згодом, зроблять блискучу кар'єру «при дворі», в державницьких коридорах. Дендізму в Одесі було покладено край на початку 1830-х рр. — гіркота від поразки польської революції, жандармські перевірки та утиски, тягар ідеології «офіційної народності» перетворять західний романтизм на гіркоту «дыма Отечества» и «Мертвых душ».

1. Вигель Ф. Ф. Записки /под ред. С. Я. Штрайха / Москва: Захаров, 2000. 327 с.
2. Ларионов П. В нем много прекрасного // Зеркало недели. 2000. 25 февраля.
3. Лотман Ю. М. Пушкин. Биография писателя. Статьи и заметки. 1960–1990. «Евгений Онегин». Комментарий. Санкт-Петербург: Искусство, 2003. 847 с.
4. Лотман Ю. М. Русский дендизм // Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства, XVIII – начало XIX в. Санкт-Петербург: Искусство, 1994. С. 166–182.

5. Н. Ш. Туманский и Мицкевич // Киевская старина. 1899. № 64. С. 297–302.
6. На память юбилея А. И. Левшина. Санкт-Петербург: Общая польза. 1868. 39 с.
7. Цявловский М. А. Летопись жизни и творчества А. С. Пушкина. Т. 1. Москва: Слово, 1999. 594 с.
8. Щербина Л. Пушкин в Одессе. Одесса: Астропринт, 2004. 459 с.
9. Malinowski A. Adam Mickiewicz w Odessie. Fenomen pogranicza. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://doi.org/10.36770/bp.47>

Назаровський Р. О.

Розвиток народних шкіл в Подільській губернії другої пол. XIX ст.

У XIX ст. початкова освіта у всій Подільській губернії ґрунтувалась на приходських школах. В першій половині XIX століття в Подільській губернії таких шкіл було надзвичайно мало — п'ять, які організовувались органами світської влади, тобто, не були парафіяльними. Їх церковна назва пояснюється викладанням в них через брак педагогічних вищих навчальних закладів священнослужителів [3].

Ситуація була краща в населених пунктах вільних селян, жителів яких проявляли більше бажання в здобутті їх дітьми початкової освіти [2]. Саме в них, відповідно до указів Святішого синоду Російської православної церкви 1836 та 1837 рр., на базі церковних приходів відбувалось масове відкриття церковнопарафіяльних шкіл. Хоча ніяких коштів з державного бюджету не виділялось і на 1842 рік в губернії нараховувалось 398 учнів таких шкіл [2].

Якісно ситуація змінилась в кінці 50-х рр. Тоді, в час гострої потреби в мінімальній освіченості громадян предстоятель Спасо-Преображенського храму в Білій Церкві (тоді Київська губернія) організував 4 початкових школи нового типу — в них заняття відбувались обов'язково 6 разів в тиждень (а не у вільні від роботи дні) по завчасно створеній програмі. Успіх його системи отримав широку підтримку київського генерал-губернатора та масштабну рекламну кампанію в пресі [3]. З подачі київського митрополита Арсенія та за наказом генерал-губернатора Іларіона Васильчикова подільський єпископ Іринарх почав масове відкриття парафіяльних шкіл в губер-